

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede

Historisch Museum Ede

2005-3

COMBIMARKT

&

STUDIO EDE

VOORDEEL IN FOTO EN VIDEO

TEL. STUDIO EDE 0318 - 653363

Grotestraat 62, Ede tel. 0318-616414
Bellestein 21, Ede tel. 0318-614300
Stadspoort 10, Ede tel. 0318-652121
Hoofdstraat 24, V'daal tel. 0318-512689
Molenstraat 3, Rhenen tel. 0317-616866
PB 8170 6710 AD EDE

**FOTO
FILM
VIDEO
STUDIO**

Winkelcentrum Bellestein 21, 6714 DP Ede, tel.: 0318-640479

Contactlenzen / Oogmetingen / Oogdrukcontrole

ALLES VOOR DE DOE-HET-ZELVER

Autolakken

Draadmateriaal

Gereedschap

Verf

IJzerwaren

* Bezorgen gratis

Hout Board Triplex

Wandplaten Schroten

Wandweefsel

Dit alles natuurlijk bij

DOE-HET-ZELF MARKT

ELBERT JANSEN V/H DE NOOY

KOLKAKKERWEG 65 - 67 - EDE - TEL. (0318) 611 680

* Wij geven u een deskundig advies

DE ZANDLOPER

Kwartaalblad van de Vereniging Oud Ede
33e jaargang   nr 3   najaar 2005

Van het bestuur

Door Jos van Raan

Er gebeurt veel in het Historisch Museum Ede. Regelmatig worden er interessante lezingen gehouden. Houdt u hiervoor de persberichten in de plaatselijke kranten in de gaten. Maar er gaat nog veel meer gebeuren. Binnenkort worden zowel de binnen- als de buitenkant van ons museum onder handen genomen. De buitenkant moet geschilderd worden. Hierbij wordt tevens onderhoud aan het dak verricht. Dit is hoognodig. Helaas gaat dit gepaard met wat ongemak van steigers voor de deur.

Ook de binnenkant krijgt een fris nieuw verfje en wat belangrijker is: onze vaste opstelling wordt drastisch gewijzigd. Onze conservator zal u hierover in het volgende nummer meer vertellen.

In de vorige Zandloper heeft een publicatie gestaan over het (gedeeltelijk) ontslag van de conservator van ons museum. Het bestuur geeft er de voorkeur aan u van zijn kant te informeren zodra deze zaak voor alle betrokkenen duidelijk is.

Op 10 september is het weer Open Monumenten Dag met als thema Religie. U leest hier meer over in deze Zandloper.

Voor alle leden is in november een bijzondere uitgave van de Zandloper te verwachten. In navolging van het boekje over boerderijen komt er nu een uitgave over Bos, Heide en Zand, waarschijnlijk in kleurendruk. De Oudheidsverenigingen van Lunteren, Bennekom, Ede en het gemeentearchief hebben een jaar lang de uitgave voorbereid. Ik wens u alvast veel plezier.

DE ZANDLOPER is het orgaan van de Vereniging Oud Ede

- * De contributie bedraagt € 12,50 per jaar, te voldoen door storting op giro 353.42.68 van de Vereniging Oud Ede te Ede.
- * Beëindiging lidmaatschap uitsluitend schriftelijk, uiterlijk drie maanden van tevoren.
- * Adres voor vereniging, museum en orgaan: Museumplein 7, 6711 NA Ede. Tel. (0318) 61 95 54.
- * Fax: (0318) 65 33 89; E-mail: hismuseumede@hetnet.nl; Internet: www.historischmuseumede.nl
- * Het museum is di./zo. open 's middags van twee tot vijf uur, op zondag tot vier uur.
- * Conservator van het museum is drs. D.J. List.
- * De redactie bestaat uit de heren drs. D.J. List, F.G. van Oort en H. van Scherrenburg.
- * De redactie behoudt zich het recht voor tot weigeren van een artikel.
- * Overname artikelen na schriftelijke toestemming Historisch Museum Ede.
- * Productie van het blad: Drukkerij Frouws te Ede.

ISSN 1384-7090

Van de redactie

Eerst een rectificatie: in het vorige nummer stond in het artikel over de fietspaden op pag. 14 een foto waarbij vermeld stond dat het de Kreelseweg betrof. De afbeelding gaf echter de kruising Koeweg- Hessenweg weer.

In dit nummer voorts de geschiedenis van bakkerij Van Snippenberg, die dit jaar het 100-jarig bestaan viert en een verhaal over de zang in de Edese kerken.

De Zandloper wordt voortaan gezet in letter grootte 11 en niet meer 12, zoals de laatste twee maal abusievelijk is geschied. De redactie hoopt dat deze grootte nog prettig leesbaar is zonder te veel ruimte in te nemen.

Lezing Carel Verhoef

Bij de opening van de tentoonstelling Luchtlandingen 1944 op 10 september 2004 in ons museum hield Carel Verhoef, lid van onze Geschiedeniswerkgroep, een toespraak. Het bestuur van de Vereniging vond deze toespraak dermate indrukwekkend, dat besloten is om haar in de Zandloper af te drukken, zodat alle leden hiervan kennis kunnen nemen.

Tien jaar geleden gingen er stemmen op om de vijftigste herdenking als de laatste te beschouwen. Met des te meer klem kan men zich afvragen of wij nu, na zestig jaar, er geen punt achter moeten zetten. Immers, van hen die daadwerkelijk aan het oorlogsgebeuren hebben deelgenomen, zijn velen niet meer in leven en de overigen hoogbejaard.

Tegenover deze opvatting zou ik graag het volgende willen stellen.

Elk jaar blijkt dat de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog niet af-, maar toeneemt. De dodenherdenking bij het mausoleum wordt telken jare door een groot aantal mensen, waaronder opvallend veel jongeren, bijgewoond. De dropping op de heide trekt nog steeds duizenden toeschouwers. De hoeveelheid literatuur over de oorlog, die de laatste jaren op de markt is verschenen, is gigantisch.

Op de reizende tentoonstelling in Duitsland over de misdaden van de Wehrmacht aan het Oostfront (1), was niet één stand met nieuwe publicaties, maar lagen vele schragen vol recent verschenen boeken. Vooral in Duitsland en Japan, maar ook in Nederland, zit men nog midden in een verwerkingsproces.

Onze tentoonstelling wil een bijdrage leveren aan het levend houden van de herinnering aan hetgeen in en rond ons dorp in september 1944 is gebeurd. Daar zijn mannen geweest, die met inzet van hun leven, een vermetele poging hebben gewaagd ons onze vrijheid terug te geven en een einde te maken aan onderdrukking en geweld. Zij verdienen het tot in lengte van jaren door ons herdacht te worden.

Herdenken alleen is echter niet voldoende. Herdenken verplicht ons tot bezinnen. Bezinning op de fundamenten van onze vrijheid en op elementaire mensenrechten als eerbied voor het leven van de medemens en respect voor diens politieke en godsdienstige overtuiging. Juist die waarden werden in de oorlog met voeten getreden.

Begin september 2004 is een boek gepresenteerd over Nederlanders die als SS-oorlogsverslaggevers aan het Oostfront werkzaam zijn geweest. In zijn privé album heeft SS-fotograaf Adriaan Vermeer onder een tweetal foto's van enkele tientallen gesneuvelde Russische militairen geschreven: "Waar geschoten wordt, vallen spanners". Tussen haakjes heeft hij er aan toegevoegd: "Kom, dank nu allen God".(2)

Diezelfde verachting voor het leven van medemensen en hetzelfde misbruik van een godsdienst hebben wij kunnen horen in een reportage uit Moskou, waar Russische jongeren als reactie op de terreurdaad in Beslan verklaarden: "Alle zwarten, Chinezen, joden en Kaukasiërs moeten uitgeroeid worden. Het is een lekker gevoel als je zo iemand tot moes slaat. Wij zijn trots Ariërs te zijn. God staat achter ons".(3)

In Duitsland en elders, zelfs in de Verenigde Staten, zijn al jaren neo-nazi's actief. In Italië is in 2001 in een dorp bij de Etna een hoofdstraat naar Mussolini vernoemd en in enkele andere plaatsen heeft men de namen van andere fascistenaan een brug en verschillende straten verbonden.(4)

In Duitsland dragen nog steeds meer dan twee dozijn kazernes de namen van 'oorlogshelden' uit Hitlers Wehrmacht.(5)

De Yasukuni-schrijn in Tokyo is het Shinto-heiligdom, dat een essentiële bijdrage heeft geleverd aan de ultra-nationalistische en oorlogszuchtige politiek van het Japanse keizerrijk. Daar zijn de zielen van tweeëneenhalf miljoen soldaten verzameld. In 1976 zijn hier veertien oorlogsmisdadigers uit de A-categorie herbegraven. Zij allen worden daar als nationale helden vereerd.(6)

Langs de lange oprijlaan naar het Yasukuni-heiligdom staat een groot bord vol groepsfoto's van oudstrijders met in hun midden de verboden Japanse oorlogsvlag. Zij zijn bij wijze van reünie naar het heiligdom gekomen om daar hun gesneuvelde kameraden te eren.

De huidige premier Koizumi heeft al enkele malen het tempelcomplex bezocht en daarmee felle protesten van Zuid-Korea en China uitgelokt. In 2004 heeft een Japanse rechtbank hem verboden nogmaals naar de tempel te gaan.(7) Achter het tempelcomplex bevindt zich het legermuseum. Op het bord boven de ingang staat geschreven: "Ter ere van de oorlogen en soldaten die het moderne Japan hebben geschapen".

Geen woord over het bloedbad van Nanking, de Birma-spoorweg, de troostmeisjes of over de medische experimenten met biologische wapens op Chinese krijgsgevangenen en burgers door het Japanse bataljon 731.

Zolang de waarheid wordt verdrongen en de wereld wordt geconfronteerd met groepen die de idealen van menselijke waardigheid en humaniteit aan hun laars lappen, dient onze wereldgemeenschap alert te reageren. Niet weggijken, maar van de daken verkondigen voor welke waarden wij staan. In 2003 verscheen in Duitsland een boek over de Duitsers en de jodenvervolging. Het poogt onder meer een antwoord te geven op de vraag in hoeverre een groot deel van de Duitse bevolking door domweg toe te kijken of bewust weg te kijken, deze misdaad mede heeft mogelijk gemaakt.(8)

Wilm Hosenfeld, kapitein bij de Duitse Wehrmacht, zag de misdaden van zijn landgenoten aan het Oostfront. In Warschau hielp hij joden en Polen, onder wie de pianist Wladyslaw Szpilman, wiens verhaal door Roman Polanski is verfilmd onder de titel: 'De Pianist'. Kort geleden zijn de brieven en dagboeken van Wilm Hosenfeld, die in Russische krijgsgevangenschap is overleden, verwerkt in een biografie. Op 16 juni 1943 noteerde hij in zijn dagboek: "Wij (Duitsers) verdienen geen genade; wij zijn allen medeschuldig. Wij hebben toen de nazi's aan de macht kwamen, niets gedaan om dat te verhinderen. Wij hebben onze eigen idealen verraden. De idealen van persoonlijke vrijheid, van democratie en vrijheid van godsdienst".(9)

In de tentoonstellingsruimte van het voormalige concentratiekamp Dachau heeft ooit een bezoeker een uitspraak van de Amerikaanse filosoof Santayana op een bord geschreven: "Wie zich het verleden niet wil herinneren, is veroordeeld het nog een keer te beleven".

1. Hamburger Institut für Sozialforschung, Ausstellung: Verbrechen der Wehrmacht. Dimensionen des Vernichtungskrieges 1941©1944.
2. Gerard Groeneveld, Kriegsbericht. Nederlandse SS-oorlogsverslaggevers 1941-1945, 2004.
3. Actualiteitenprogramma Netwerk, Nederland 1, woensdag 8 september 2004.
4. C.E.H.J. Verhoef, De herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Duitsland, Italië en Japan. Recensie van: Chr. Corneliszen u.a., Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945, Frankfurt am Main, 2003; in: Zevende Bulletin van de Tweede Wereldoorlog, Soesterberg, 2005, 194-206.
5. Jakob Knab, Falsche Glorie. Die Traditionspflege der Bundeswehr, in: Leipzigs Neue, Sonderausgabe 2002, 15.
6. Chr. Corneliszen u.a., Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945, Frankfurt am Main, 2003, 248/9.
7. Dagblad Trouw, 08-04-2004.
8. Ursula Büttner u.a., Die Deutschen und die Judenverfolgung im Dritten Reich, Frankfurt am Main, 2003, 13.
9. C.E.H.J. Verhoef, Opa war kein Mörder. De Duits-Oostenrijkse worsteling met de misdaden van de Wehrmacht in de Tweede Wereldoorlog, Soesterberg, 2005, 194-206.

Museumnieuws

Aanvulling op het vorige nummer:

Op de opening van de tentoonstelling over de Tweede Wereldoorlog werden de drankjes, hapjes en bloemstukjes verzorgd door de Edese bedrijven C 1000, Fromagerie en Harkes Tuincentrum.

Avant de s'éloigner, les époux amoureux
En un baiser bien doux s'offrent toute leur âme.
Comprenant qu'ils seront ainsi toujours heureux
Tant qu'en eux de la Foi rayonne la flamme. P.C.

Tentoonstelling Religie

Tot en met 23 oktober organiseert het Historisch Museum Ede een interessante tentoonstelling over het religieuze leven in Ede.: "Religie op z'n breedst" De tekst op de tentoonstelling gaat in op de versplintering van het religieuze leven van Ede in de afgelopen 100 jaar. In de vitrines zullen vele voorwerpen worden gepresenteerd die met dit onderdeel van het dagelijks leven hebben te maken.

Naast de bijbels en religieuze boeken toont het museum kleine zaken als bidprentjes en rozenkransen. Foto's van kerken en een speelgoedaltaar worden afgewisseld met de fraaie collectie doopjurken van het museum en kleding gedragen tijdens de belijdenis. Centraal staat een scène met een kerkgang anno 1900. Maar er zal nog veel meer te zien zijn!

In streng religieuze kringen is het tegenwoordig nog steeds gebruikelijk het hoofd te bedekken. Hierin verschilt de Islam niet veel van het Christendom. In dit kader is een vitrine ingericht waarin zondagse knipmutsen, kerkhoedjes en een islamitische sluier te zien is.

In het kader van deze tentoonstelling worden diverse lezingen georganiseerd. Informatie hierover is te verkrijgen in het museum (0318-619554), op de website (www.historischmuseumede.nl) en via de plaatselijke dagbladen. Natuurlijk kunt u ook uw e-mail adres doorgeven (hismuseumede@hetnet.nl). U wordt dan regelmatig op de hoogte gehouden van actuele zaken in het museum.

Op 10 september - Open Monumentendag - is het museum zoals gebruikelijk voor iedereen gratis toegankelijk. Op deze dag is een gratis fietsroute in het museum op te halen. Op deze route staan alle kerken vermeld die op 10 september hun deuren voor bezoek hebben geopend en op de route liggen tussen het Historisch Museum Ede en het Museum Verbindingdienst.

In de Elias Beeckmankazerne is de tentoonstelling "Geestelijke verzorging in de Koninklijke Landmacht" te bezichtigen. Hierin wordt de geschiedenis van de protestantse, katholieke, joodse, humanistische en hindoestaanse geestelijke verzorging in het leger getoond.

Oproep vrijwilligers

De medewerkers van het museum zijn wederom op zoek naar nieuwe vrijwilligers. Deze mensen gaan volgend jaar meewerken aan de inrichting en uitruiming van de tentoonstellingen en andere happeningen. In het museum vinden ongeveer tien activiteiten per jaar plaats.

Deze werkzaamheden vormen een te grote belasting voor de conservator en de Museumcommissie. De nieuwe vrijwilligers werken onder leiding van de conservator, die verantwoordelijk blijft voor de opzet van de tentoonstellingen. Het verzamelen van de voorwerpen uit de eigen collectie en de bruiklenen van elders zal geschieden door de nieuwe mensen. Het uitruimen of inrichten van een tentoonstelling vindt niet wekelijks plaats. Maar het vergt wel ongeveer tien maal per jaar de tijdsinvestering van een aantal dagdelen per week.

Omdat het museum, zoals zoveel andere musea, een depot probleem heeft is het van groot belang dat de voorwerpen die weer moeten worden opgeborgen op de juiste plaats worden gelegd. Hierdoor wordt het opzoeken van andere collectiestukken veel eenvoudiger.

Inhoudelijke kennis van de geschiedenis van Ede is niet vereist. Van de nieuwe vrijwilligers vragen we echter wel een opgewekt humeur, nauwkeurigheid en verantwoordelijkheid. Ervaring met het inrichten van vitrines en etalages is een pré!

***Wordt lid van de Vereniging Oud Ede en
bewaar het culturele erfgoed!***

Bakkerij Van Snippenberg 100 jaar.

door: F.G. van Oort

Inleiding

In het Edese bevolkingsregister komt, als oudste bekende Van Snippenberg, de naam voor van Jan van Snippenberg (1836-1923) was gehuwd met Jannetje Geerenstein (1843-1918). Zij woonden in een boerderijtje in het Maanderzand (ter hoogte van het tegenwoordige Oranjepark, Ede-Zuid). Voor zover bekend was Jan boer/arbeider. Uit het huwelijk werden zeven kinderen geboren.

Twee zonen werden bakker, en wel Jacobus (1866-1937) met als standplaats Lunteren, en Jan (1883-1944) die in Ede een bakkerij begon.

Het meest voor de hand liggend is dat Jacobus, de oudere broer, het grote voorbeeld voor Jan is geweest en hem waarschijnlijk de kneepjes van het bakkerijvak heeft bijgebracht. In een periode van honderd jaar ging de bakkerij van Jan van Snippenberg (de oude), over op zijn zoon Jan van Snippenberg en later op diens zoon Jan van Snippenberg. Om begrijpelijke verwarring te voorkomen zullen we ze Jan (I), Jan (II) en Jan (III) van Snippenberg noemen.

Jan (I) van Snippenberg

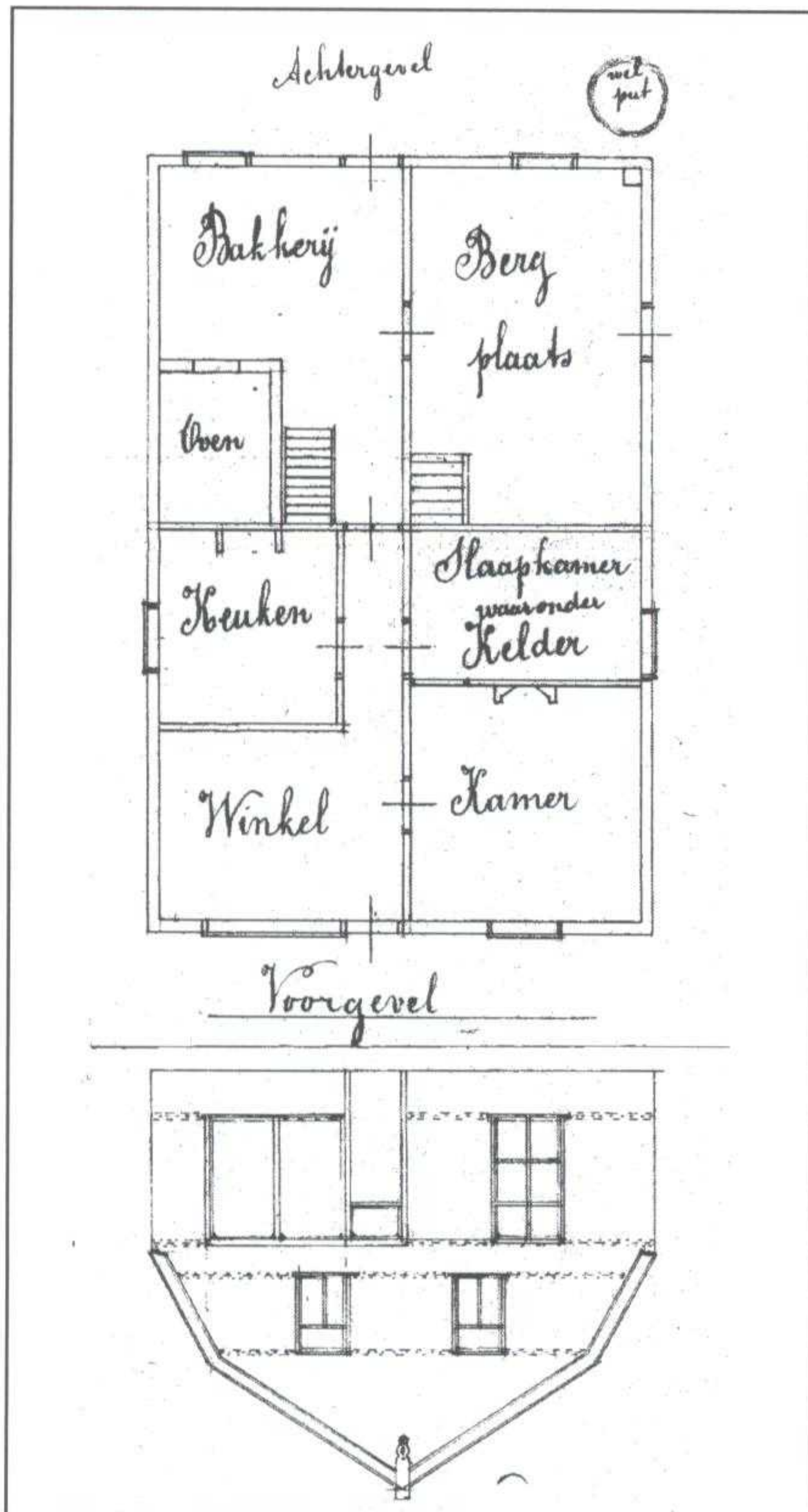
In 1904 kocht Jan van Snippenberg (1883-1944) een perceel grond aan de Parkweg te Ede. Op 5 oktober van dat jaar richtte hij een verzoek aan Burgemeester en

Wethouders van de gemeente Ede tot het vestigen van een bakkerij met winkel in een nieuw te bouwen woning.

Het werk – het bakken van brood, beschuit en kleingood – zou met de hand worden verricht, en in de bakkerij zouden niet meer dan twee man werkzaam zijn.

De hinderwetvergunning werd op 26 oktober 1904 afgegeven door het "Rijkstoezicht op Fabrieken en Werkplaatsen", gevestigd te Arnhem. Het pand voldeed aan alle eisen van veiligheid.

Op 27 oktober 1904 meldden B en W van Ede dat er geen bezwaren tegen de bouwplannen, en daarmee tegen de oprichting van een bakkerij, waren ingediend, zodat de bouwvergunning kon worden verleend. Wel diende men de

Een afdruk van de bouwtekening van de bakkerij, annex winkel, zoals die door B. en W. werd goedgekeurd. Ook de plaats van de welput werd aangegeven. In die tijd ging de gemeente Ede nog niet met de tijd mee om een waterleiding aan te leggen. De dorpsbewoners moesten het dus doen met eigen putten en nortonpompen en verder stonden er op zo'n 15 plaatsen in het dorp gemeentepompen voor algemeen gebruik.

Een foto van de voorpui van de winkel zoals die oorspronkelijk is gemaakt (zie bouwtekening). Op de winkelruiten wordt aangegeven dat naast de brood-, beschoot- en kleingoedbakkerij ook zaken als kruideniers- en grutterswaren alsmede tabak en sigaren worden verkocht. De reclameborden zijn van "Van Nelle". De opname is in 1926 gemaakt en geportretteerd zijn v.l.n.r. Jansje van Snippenberg, moeder Van Snippenberg- van de Brink en Mien van Snippenberg.

schoorsteen, de oven en de brandmuur van solide metselwerk te maken en moest de schoorsteen tot minstens twee meter boven de nok van het dak worden opgetrokken.

Op 25 februari 1905 trad Jan in het huwelijk met Maria Elisabeth Hendrika van de Brink, en samen openden zij hun zaak aan de Parkweg (toen nog Maanen 123). In de bakkerij stond een oven die gestookt werd met takkenbossen. 's Morgens vroeg moest er eerst gezorgd worden voor warm water. Dat gebeurde met behulp van een houtskoolfornuis. Dat warme water was nodig voor de deegbereiding. Verder waren er geen machines aanwezig. Alles werd met handen en voeten gedaan: het gewone brooddeeg werd met de handen gekneet en het roggebrooddeeg met de voeten. Dit alles was bijzonder zwaar werk. In die begintijd werden zo'n 90 broden per dag verkocht. In 1924 werd een bouw- en hinderwetvergunning aangevraagd voor het oprichten van een werkplaats (aangebouwd aan het huis) met daarin een heteluchtoven. Ook hier moest de schoorsteen weer twee meter boven de nok van het dak uitsteken om hinderlijke roetverspreiding tegen te gaan. In eerste aanleg zou als stookmateriaal vette steenkool worden gebruikt. Later werden briketten toegepast (leverancier Dekker uit Ede-Zuid). Om de oven op de juiste temperatuur te krijgen had men vier turven en tachtig briketten nodig. In vergelijking met de takkenbosoven was de heteluchtoven een enorme verbetering (en deze basistechniek geldt nog steeds). Het warme water dat nodig was kon nu via de oven worden geleverd.

In 1927 werd de oude winkel verbouwd en er volgde een feestelijke heropening. Het gehele gezin, inclusief de bloemenpracht, werd op de foto gezet. Gezeten zijn Jan (I) van Snippenberg met zijn vrouw Maria Elisabeth Hendrika van Snippenberg- van de Brink en verder v. l. n. r. de kinderen; Gerrit, Jansje, Bertus, Mien, Jacobus, Johan en Jan (II).

In het gezin werden zeven kinderen geboren: Mien (1905), de tweeling Jan (II) en Johan (1906), Jacobus (1908), Gerrit (1909), Jansje (1911) en Bertus (1914). Zoon Gerrit had later een bakkerij op de hoek van de Reehorsterweg en de Bovenbuurtweg. Helaas liet Jan (I) op 17 september 1944 het leven bij een bombardement dat deel uitmaakte van de operatie "Market Garden". Een groot gebied nabij het station Ede, waaronder zeer veel bebouwing op en rond de Parkweg, werd op deze zogenaamde "zwarte zondag", verwoest.

Jan (II) van Snippenberg

Na het overlijden van Jan (I) ging de bakkerij over op zoon Jan (II) van Snippenberg (1906-1965). Deze werkte al jaren in de bakkerij mee, want hij was ermee opgegroeid. Al op tien- à elfjarige leeftijd moest er meegeholpen worden (en dat gold voor alle kinderen), zodat Jan de bakkersopleiding dus thuis, in eigen bakkerij, had gekregen.

Hij was gehuwd met Jacoba Onderstal en zij kregen één zoon, die natuurlijk ook weer Jan van Snippenberg werd genoemd. Moeder zou op jonge leeftijd overlijden. Later hertrouwde Jan (II) met Janna de Haan. Uit dit tweede huwelijk werd nog een zoon, Tijmen, geboren.

De deegbereiding ging nog altijd met de hand en (voor het roggebrood) met de voeten. Als het gewone brood was gebakken ging het roggebrood de oven in en bleef dan de hele nacht sudderen. Zelfs de naden van de oven werden dichtgeplakt met deeg om warmteverlies te voorkomen. Later werd er geen roggebrood meer in de eigen bakkerij gemaakt.

Jan (II)

Tijdens de oorlog en nog lang daarna werden in de herfst steevast zoete appeltjes gedroogd op de warme bovenkant van de oven. Hiermee had men toch nog een aardige bijverdienste.

Een andere extraatje was het jaarlijkse sjoelen in de bakkerij, vlak voor het Sinterklaasfeest. In de bakkerij stond dan een sjoelbak waarop ieder die mee wilde doen voor tien cent kon sjoelen. Per twintig deelnemers werd dan om een grote speculaaspop gespeeld. Tegen de tijd dat de jeugd naar huis was, ging de kurk van de fles en kon tegen betaling ook een borreltje worden gedronken.

In 1950 ging Jan (II) echter failliet en moest hij de zaak aan de Parkweg 63 verlaten. Hij ging evenwel niet bij de pakken neerzitten en kon aan de Molenstraat te Ede bakkerij "de Ronde" huren. Voor de goodwill en de overname van het klantenbestand werd een bedrag ineens betaald. In technisch opzicht was dit een stap terug, want hij moest nu

weer werken met een takkenbosoven. Waarschijnlijk ging het hem hierna toch weer voor de wind want in 1955 werd een pand aan de Twijnstraat gekocht en ingericht als bakkerswinkel. Later werd ook het aangrenzende pand aangekocht, waarin na een verbouwing, de ovens werden geplaatst.

Toen Jan (II) ernstig ziek werd, was dit voor zoon Jan (III) de aanleiding om (noodgedwongen) de schouders onder het bedrijf te zetten hoewel hij op dat moment geen bakker in hart en nieren was. Bij de werkzaamheden behoorde ook het venten. Uit economische overwegingen maakte Jan gebruik van een toeter waarmee hij zijn komst in een straat aankondigde. Zo kon hij toch een aardige tijd-winst maken. Zolang zijn vader ziek was lukte dat wel, maar later moest hij toch gewoon weer langs de deur zijn brood afleveren.

Jan (III) van Snippenberg

Na het overlijden van Jan (II) van Snippenberg nam de derde generatie Jan van Snippenberg de zaak over. De bakkerij was toen voorzien van een goede oven. Het eerste wat Jan (III) deed was een nieuwe deegmachine aanschaffen. Deze kostte f 1500,-- wat in die tijd een enorme uitgave was.

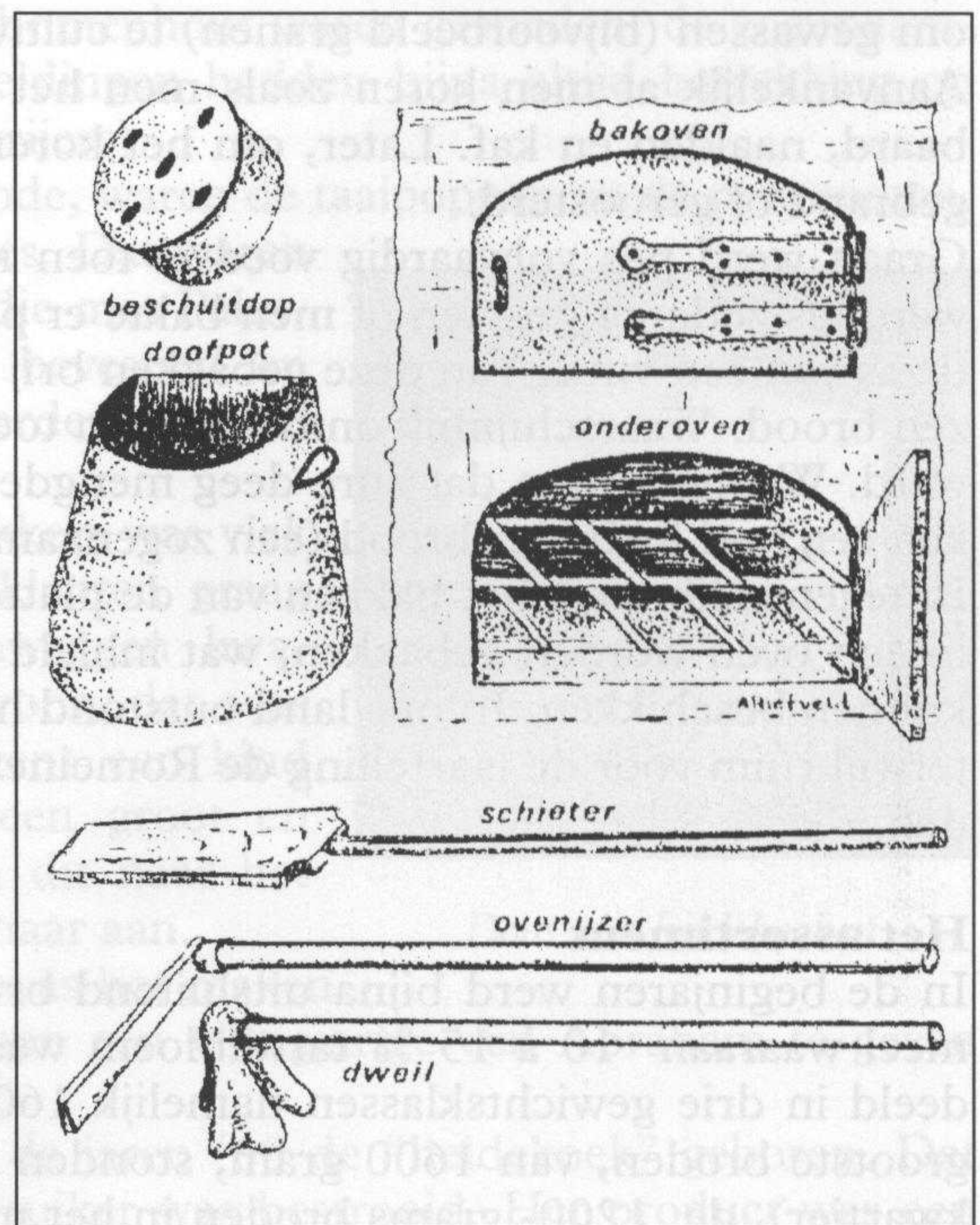
In 1972 werd begonnen met de exploitatie van de "aardgasbel" van Slochteren, zodat ook in de bakkerij van Van Snippenberg kon worden overgeschakeld op gasbranders ter vervanging van steenkool, briketten of takkenbossen. Op deze manier kon er veel effectiever en met een groter rendement worden gebakken. En toen was het aardgas nog niet duur.

Vanaf dat moment werd het bakkersbedrijf van Jan van Snippenberg in hoog tempo gemoderniseerd. Ovens met meerdere verdiepingen werden standaard en ook Van Snippenberg installeerde er één.

Aanvankelijk werden, gedurende een korte periode, nog allerlei handmatige ver-richtingen in de bakkerij door elektrische apparatuur overgenomen (te denken valt aan de elektrische pers-, vorm- en snijmachines naast de al aangeschafte elektrische deegmachine), maar daarna werden toch de meeste fasen van het bakproces volledig gemechaniseerd.

De gereedschappen van de bakker

Van ver vóór onze jaartelling tot in de negentiende eeuw was de oven waarin het brood werd gebakken niet wezenlijk veranderd. Een uit metselsteen opgebouwde oven werd gestookt met takkenbossen of turf. De asresten werden met een rakelijzer (ovenijzer of ook loet genoemd) uit de oven verwijderd en in de onder de ovendeur staande doofpot getrokken. Daarna werd de ovenvloer gereinigd met een aan een lange stok gebonden zak (het zogenaamde uitdweilen). Deze zak werd meestal schoongespoeld in de dichtstbijzijnde sloot.

Bakkersgereedschappen rond 1905

Het brood werd op de plaat gebakken (plaatbrood), of in bussen (busbrood), of wel rechtstreeks op de ovenvloer (vloerbrood). Soms vond de consument nog wel eens een stukje verbrand brood aan de onderzijde van het vloerbrood. Dat was dan bij het uitdweilen achtergebleven.

Voor het laden van de oven en het weer uithalen van het brood gebruikte de bakker een schieter, een langwerpige houten schop aan een lange houten steel. Vaak was er onder de oven een ruimte uitgespaard, die verwarmd werd en daardoor geschikt was als rijskast (waarin men het deeg liet rijzen) of benut werd om het brandhout te drogen. Later werd een ruimte naast de oven ingericht als narijsoven.

De grondstoffen voor de bakkerij (meel etc.), alsmede de turf en de takkenbossen om de bakkersoven te stoken moesten in de maand september, begin oktober, binnen zijn. In de wintermaanden was vervoer, dat meestal met paard en wagen geschiedde, soms onmogelijk als gevolg van onbegaanbare wegen.

Destijds, totin het begin van de twintigste eeuw, was er geen stromend water, geen gas en geen elektriciteit. De winkel, de bakkerij en de rest van het huis werden verlicht met petroleumlampen. Elke week kwam de petroleumventer met zijn kar en leverde de hoeveelheid olie die nodig was.

Een stukje broodgeschiedenis

Er kan niet gezegd worden dat het voedingsmiddel brood op een bepaald moment in de geschiedenis werd "uitgevonden". Eigenlijk pas op het moment dat de primitieve mens zijn rondtrekkersbestaan opgaf en voor een vastere woonplaats koos, kwamen er kansen om de landbouw te ontwikkelen. Hij ontdekte de mogelijkheid om gewassen (bijvoorbeeld granen) te cultiveren.

Aanvankelijk at men koren zoals men het van de aren ritste, alleen ontdaan van baard, naalden en kaf. Later, om het koren beter verteerbaar te maken, werd het gebrand of geroosterd.

Graan werd pas volwaardig voedsel toen men er brij van ging maken. Deze brij werd als zodanig gegeten of men bakte er platte koeken van op een hete steen of in de as van een vuur. Van deze gebakken brij was het maar een kleine stap naar gerezen brood. Waarschijnlijk ontdekte men toevallig dat deeg na verloop van tijd zuur werd. Wanneer men dat zure deeg mengde met nieuw deeg, ontstond na het bakken een veel luchtiger brood (een zogenaamd gedeseemd brood).

In tegenstelling tot het bakken van de platte broodkoeken, moest het gerezen deeg in een oven worden gebakken, wat inhield dat men dan ook over een oven moest kunnen beschikken. In ons land ontstond het bakkersberoep in de dertiende eeuw, terwijl ruim voor de jaartelling de Romeinen de kunst van het broodbakken al kenden.

Het assortiment

In de beginjaren werd bijna uitsluitend bruinbrood gebakken uit volkoren tarwemeel waaraan 10 à 15 % tarwebloem was toegevoegd. De broden werden ingedeeld in drie gewichtsklassen namelijk 1600- , 1200- en 800- grams broden. De grootste broden, van 1600 gram, stonden achterin de oven (baktijd ongeveer vijf kwartier), de 1200- grams broden in het midden, met een baktijd van een vol uur en de 800- grams broden vooraan. Vers uit de oven was dit bruin brood bijzonder smakelijk zeker met boter en suiker was het iets om je vingers bij af te likken.

Samen met het roggebrood was dit het assortiment voor de arbeidende klasse. Voor de gegoede burgers werd op beperkte schaal witbrood gebakken. Eind vorige eeuw was er een periode dat dit precies andersom was.

Om het brooddeeg te laten rijzen gebruikte men gist. Hier werd zuinig mee omgegaan. Dat was uiteraard goedkoper, maar het deeg moest wel wat langer rijzen. Toch maakte men zo wel lekkerder brood dat bovendien niet kruimelde.

Ook werd er vroeger beschuit gebakken. Een lekkere en fraaie beschuit was (en is) vanzelfsprekend alleen te realiseren op basis van een goed recept. De beschuit moest “gedopt en wel” rijzen. Daarna werden de beschuitbollen afgebakken en vervolgens weer ontdopt. Tenslotte werden de beschuitbollen met een beschuitmes in tweeën gesneden, afgewerkt en verpakt. Bij de bakker gingen de beschuiten los in de zak en niet in een rol zoals we die tegenwoordig kennen.

Na de oorlog breidde het assortiment zich uit met het casinobrood en lampionbrood. Heden ten dage zijn er wel twee- à driehonderd soorten brood. De klanten zijn wel kritischer geworden maar, helaas, verstand van zaken betreffende het brood is er niet meer. De mensen wennen (qua smaak) heel snel aan hetgeen ze eten.

De eerste koekjes waren de speculaasjes, gevolgd door rondo's en kano's. En wie kende op het gebied van gebak de zogenaamde crèmegebakjes niet?

Koek en brood bij bijzondere gelegenheden

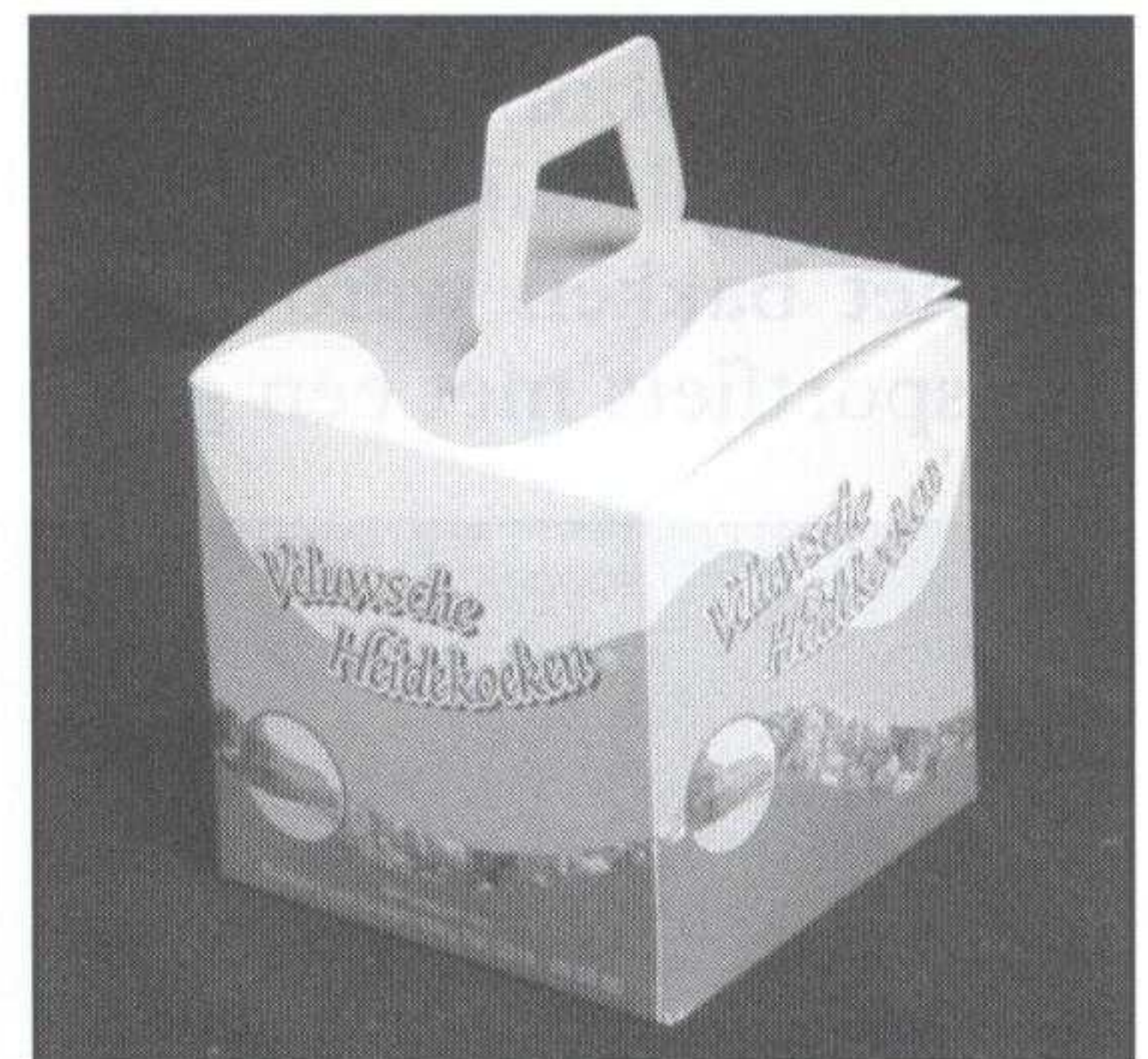
Vooral in de periode rond Sinterklaas is het in ons land al meer dan twee eeuwen lang gebruikelijk om speculaas te bakken. Daarvoor gebruikte de bakker vroeger houten vormen die meestal van vruchtbomenhout waren gesneden, de zogenaamde koekplanken. De uitgesneden afbeeldingen hadden bijna altijd betrekking op het dagelijkse leven (vooral molens en vrijers).

Aanverwante artikelen, in dezelfde periode, waren de taaipoppen en de pepernoten. Verder kenden we de palmpasenhaantjes. Dat waren broodjes in de vorm van een haantje, die met Palmpasen op een versierde stok werden bevestigd en door de kinderen rondgedragen. Ze werden ook wel “pikhanen” genoemd.

Een andere drukke periode voor de bakkers was vlak vóór de Kerstdagen. Dan wilden de klanten graag kerstbrood of krentenbrood. Krentenweggen kwamen in onze provincie niet zoveel voor, dat was meer een Twents gebruik. Als er ergens een kind werd geboren lieten buurtbewoners een groot en zwaar krentenbrood bakken, brachten dit naar het huis van de kraamvrouw en boden het haar aan.

Wat in onze streek nog wel voorkwam was het maken van een Abraham. De gewoonte om aan een vijftigjarige een Abraham te geven was vroeger ontstaan in West-Friesland.

Bij bakkerij Van Snippenberg werd in de jaren '60 de “heidekoek” geboren. Dat was een ronde koeken die met paarse suiker was bestrooid. Het product was een schot in de roos want heden ten dage worden er zo rond de heideweek al zo'n 100.000 stuks gebakken.

Doos met heidekoeken

Nieuw is tegenwoordig dat deze koeken worden verpakt in een doos die is voorzien van een afbeelding van een schaapskooi en natuurlijk, paarse heide. Een echt Ede's pr-artikel dus.

Zeker vroeger, rond de feestdagen en bij bijzondere gelegenheden, moest er ook 's avonds worden gebakken en maakte de bakker dagen van wel vijftien à zestien uur.

De broodverkoop

De bakker moest toch wel om vier of vijf uur 's morgens opstaan om in de bakkerij te gaan werken. Er moest gebakken worden. Het eerste brood diende al rond acht uur klaar te zijn, want er waren altijd vroege klanten die de dag het liefst met een vers broodje wilden beginnen. Als klant moest je het dan wel in de winkel halen want het uitventen met de bakkersmand of -kar was pas vanaf tien uur in de morgen toegestaan.

In de winkel, maar vooral bij het bezorgen, ontstonden veel sociale contacten. Je wist veel van je klantenbestand. In de winkel waren het vooral de klanten die onderling de laatste nieuwtjes uitwisselden.

De bakkerij en de winkel waren vroeger één familiegebeuren. Vader werkte in de bakkerij en moeder in de winkel, daarnaast kregen ze hulp van de kinderen die al op jonge leeftijd werden ingeschakeld. Ook opa en oma hielpen vaak mee.

In die tijd gebeurde het dat de huidige eigenaar, Jan van Snippenberg (III), om half negen naar school ging en om kwart over tien, bij het speelkwartier, vlug naar huis reed om mee te helpen met rondbrengen. Om half twee was hij dan weer present op school. De meesters zagen dit door de vingers, want Jan had zich zowel 's morgens als 's middags gemeld. In dat spijbeluurtje moest hij -vanaf zijn elfde jaar- elke dag brood afleveren bij oma in Ede-Zuid, van waaruit Jan (II) het brood weer verder uitventte. Thuis werd hij op de fiets gezet, met een groot blik achterop en een oude beschuitdoos voorop, beide geheel gevuld met broden. Met een flinke zet ging hij van start en ondanks zijn jonge leeftijd lukte dat wonderwel. Als onverhoeds de spoorbomen dicht waren moest Jan vóór de overweg rondjes blijven rijden, want als hij stopte zou hij nooit meer alleen kunnen weggelopen.

Na het bakken werd vanaf tien uur het brood rondgebracht. Dat gebeurde per transportfiets met een grote mand voorop. Dan bediende men de verre klanten. In

de loop der jaren werd een groot klantenbestand opgebouwd. Er werd onder andere gefietst naar

Jan van Snippenberg (III) in zijn jonge jaren, gefotografeerd bij het uitventen van zijn broodartikelen. Dat gebeurt hier nog met de bakfiets. De bak zelf heeft geen opengaand deksel maar is voorzien van twee rolluikjes. Zo is de inhoud groter (meer broden meenemen) en het komt de hygiëne ten goede. De draagmand is voorzien van een groot vak voor het brood en een apart vakje voor de bijprodukten.

het Pakhuis (halverwege Veenendaal), de Driesprong, en de Panoramahoeve in Bennekom. Dat was zwaar werk, want de broodmand voorop kon 128 broden herbergen en de wegen waren toen nog niet verhard.

In de familie doet nog steeds het verhaal de ronde over Johan, die met de transportfiets met grote mand nog laat een bestelling aan de Driesprong moest bezorgen. Toen hij naar huis terugging was het inmiddels zo donker geworden dat hij in de bossen ten noorden van Ede verdwaalde. Hij legde de fiets aan de kant van de weg en kroop in de grote mand, waarin hij de nacht doorbracht. Zijn moeder, toch wel ongerust geworden, waarschuwde de veldwachter en deze ging met een aantal mensen op zoek. Johan hoorde hen wel, maar dacht dat het stropers waren en hield zich muisstil. De volgende morgen was hij weer bijtijds thuis.

Het straatventen naar de klanten dicht in de buurt gebeurde meestal in de middag met de bakkerskar (eigenlijk heette het geen “venten” maar “bezorgen”). Trouwens, bij bakkerij Van Snippenberg had men van alle soorten van vervoer gebruik gemaakt; van fiets- met- doos- voorop naar transportfiets- met- zeer- grote- mand, en van handkar tot bakfiets. De eerste eis was wel dat het brood tijdens het vervoer langs de openbare weg altijd deugdelijk beveiligd diende te zijn tegen stof, vuil en insecten; dus de klep of het deksel waren altijd gesloten.

Als de bakker aan het eind van de middag thuis kwam ging hij eerst zijn administratie bijwerken. Dan noteerde hij in de boekjes aan wie hij hoeveel had geleverd. Dat klopte altijd, want hij wist precies hoeveel brood hij had geleverd. Veel klanten betaalden per week of per twee weken. Dat systeem werkte in het algemeen heel goed.

Zegswijzen en uitdrukkingen

De bijzondere betekenis van brood komt vooral ook tot uitdrukking in de taal. In de loop der tijden hebben een groot aantal zegswijzen en uitdrukkingen, die op brood betrekking hebben, een plaats in ons spraakgebruik gekregen.

Te denken valt aan:

- brood en spelen
- brood op de plank hebben
- daar is geen droog brood mee te verdienen
- dat krijg ik op mijn brood
- de een zijn dood is de ander zijn brood
- het brood der schande eten
- iemand het brood uit de mond stoten
- op water en brood zitten
- wiens brood men eet, diens woord men spreekt
- zich de kaas niet van het brood laten eten
- het brood voor iemand uit de mond sparen
- de honden zouden er geen brood van lusten
- zoete broodjes bakken.

Huidige stand van zaken / laatste ontwikkelingen

De huwelijksvoltrekking in 1967 van Jan (III) met Dinie Nab blijkt een versterking te zijn voor de bakkerij. In feite ontstaat vanaf dat moment de groei van een succesvolle bakkersonderneming. Een echt en vooral hecht familiebedrijf. De basis is

goed en Jan blijkt een ondernemer pur sang te zijn. Stap voor stap breidt hij het bedrijf uit.

Zo worden eerst de bakkerij (1970) en de winkel (1970 en 1974) aan de Twijnstraat verbouwd. Daarna koopt Jan het woonhuis naast de bakkerij en de winkel, en wordt er een plan ontwikkeld voor een nieuwe bakkerij. Deze zal in 1981 worden gerealiseerd.

De volgende jaren staat er veel op stapel, zoals het openen van een filiaal aan de Billitonstraat (1984) en een winkel aan de Grotestraat (1986). De grossierderij en banketbakkerij van Riemersma aan de Waterloweg worden overgenomen (1985) en niet lang daarna koopt Jan het pand ernaast. Mede hierdoor kan op deze plek een nieuw pand van 700 m² gebouwd worden.

Jan koopt zelf in Italië en Denemarken ovens van topkwaliteit en importeert deze naar Ede.

Inmiddels is ook koekfabriek Evenhuis BV uit Maartensdijk onder de vleugels van Jan van Snippenberg gekomen (1987). In het midden van het jaar 1989 wordt dit bedrijf naar Ede verplaatst en ondergebracht aan de Twijnstraat.

Ook in 1989 komt er weer een winkel bij, namelijk aan de Doelenstraat, gevolgd in 1992 door een winkel aan de Molenstraat. Tevens worden er in latere jaren nog filialen geopend in Barneveld, Heelsum, Oosterbeek, Herveld en Veenendaal.

De fabriek aan de Frankeneng. Op deze plaats brak eigenlijk de grootschaligheid pas echt door.

Hoogtepunt is de bouw van een grote brood- en banketbakkerij aan de Frankeneng (1995). Maar ook na vijf jaar zit deze fabriek al aan het maximum van zijn capaciteit en is uitbreiding gewenst. Deze wordt gevonden in de overname van bakkerij Admiraal (2000), gelegen aan de Galvanistraat. Dit is een modern bedrijf

en ligt dicht bij de eigen bakkerij en sluit dus bijzonder goed aan.

Het distributiegebied strekt zich uit van de gehele Veluwe, de Betuwe, Overijssel, Twente tot Noord-Brabant. Er wordt geleverd aan de eigen winkels, supermarkten, horeca, groothandelaren en marktkooplieden.

Eigenaar Jan is een bevlogen ondernemer die naast een enorme energie ook boordevol creatieve ideeën zit en tot de trendsetters op bakkerijgebied kan worden gerekend.

En dan te bedenken dat Jan (IV), met zijn zus Anja en zwager Edwin al in de startblokken staan om de volgende honderd jaar het bedrijf voort te zetten.

Ter afsluiting nog de (aangepaste) slogan zoals op zijn logo staat vermeld:

“Het is een begrip, ’t komt (nu al 100 jaar) van Snip

Bronnen

- Brood is leven. Uitgave Ned. Bakkerijmuseum “Het warme land”.
- Met dank aan de welwillende medewerking van het museum “de Casteelse Poort” te Wageningen (beschikbaar stellen basisgegevens tentoonstelling “Om den brode”).
- Erfelijk belast met bakken. Uitgave: Commissie Bakkerij Historie van het Genootschap voor de bakkerij.
- Oud archief Ede.
- Interview: Jan (III) van Snippenberg, Bennekom en Wim van Snippenberg, Jubega, Friesland.
- Scriptie: Wie A zegt, moet ook B zeggen! – Anja van Snippenberg, 1990.

De Kerk in Ede als zingende moeder

Dr. H. van 't Veld

De dichter Martinus Nijhoff schreef in zijn eerste bundel *De Wandelaar* uit 1916 een gedicht 'Herinnering':

*Moeder, weet je nog hoe vroeger
Toen ik klein was, wij tezaam
Iedren nacht een liedje, moeder,
Zongen voor het raam?*

Zij zongen

*'t Oude, altijd-eendre lied,
Hoe God alle, alle dingen
Die wij doen, beziet,*

.....
*Hoe zijn eeuw'g, groote wond'ren
Steeds beschermend om ons zijn*

Mijn broer laat zijn studie over kerken en geloofsgemeenschappen in Ede in de twintigste eeuw verschijnen onder de titel: *De kerk als moeder. 'Een moeder omringt haar kinderen met liefde en zorg... bestraft hen ook wel eens'*, zo schrijft hij op pag. 9 van deel I. Ik voeg er aan toe: 'Een moeder leert haar kinderen liederen en zingt veel met hen'.

De dichter Martinus Nijhoff (1894-1953) herinnert zich dat, als hij 22 is, nog heel goed: zijn moeder, een heilssoldate, zong iedere nacht met hem. Geen wonder, dat hij in 1949 een van de eerste dichters is, die zich willen inzetten voor de totstandkoming van de nieuwe psalmberijming en dat hij het alle andere dichters voordoet. Als de kerk een zingende moeder wil zijn, moet zij liederen hebben voor haar kinderen. Zelf dicht hij voor zijn overlijden nog zeven nieuwe psalmen. Als hij psalm 16 berijmt, denkt hij zeker nog terug aan zijn moeder. Daar dicht hij over de kerk

*In de gemeente die U trouw betuigt,
't geheiligd volk, vind ik mijn welbehagen*

en zegt hij van zichzelf:

*Ik prijs de Heer, hij heeft mijn hart verlicht,
dat in de nacht zelfs blijft van Hem gewagen.*

In de nieuwe psalm 150 roept hij alle instrumenten op hun stem te laten horen

*opdat zinge al wat leeft,
juiche al wat adem heeft
tot Gods eer, Hij zij geprezen.*

Een kloek geeft zangvoer aan haar kuikens

Nijhoff is niet de eerste lieddichter, die christenen wil laten zingen. In de zeventiende eeuw zet de Edese predikant ds. Johannes Cloeck zich er al voor in. Vanaf 1669 dient hij als proponent de gemeente van Puiflijk en Leeuwen in het overwegend rooms-katholieke Land van Maas en Waal. Bij de komst van de Fransen in 1672 vlucht hij en in 1674, mogelijk al eerder, wordt hij predikant te Ede als opvolger van de eind 1672 overleden ds. Johannes Mom. Op 21 februari 1674 gaat hij te Arnhem in ondertrouw met Anna Christina van Vinceler, dochter van een

rechter te Huissen. In 1714 zal hij in Ede overlijden. Aan hem is het eerste deel van mijn betoog gewijd.

In de kerkdiensten in de Oude kerk worden in zijn tijd door moeders kinderen alleen nog de psalmen van Datheen gezongen, of 'uitgekreten' en worden met uitzondering van twaalf gezangen in gehoorzaamheid aan de Dordtse Kerkorde uit 1618/19 alle andere gezangen uit de eredienst geweerd. Wat het persoonlijk geestelijk leven en vooral de conventikels betreft, gaat ds. Cloeck verder. Hij levert als vruchten van zijn vrije tijd 35 gezangen aan, deels op psalmwijzen, deels op wereldse melodieën, zoals 'Ey kom mijn Flora' of 'Schoonste Nimphe van het wout'.

Enkele zijn, als Ede door de Fransen bezet wordt, heel eigentijds, zoals het lied 'Twist des HEEREN met zyn volk in den Jare 1672, een lange dialoog op de wijs van psalm 97 tussen Nederland en God. Ook dicht hij, als de Fransen weer zijn vertrokken, een Zegenzang over de onverwachte uyt tocht, en des Heeren wonderbare verlossinge van onse Tyrannyke Vyanden, geschiet den 7e April 1674 op de melodie van 'Cupido onlangs geleen'.

Meestal zijn het echter eenvoudige meditatieve liederen over het geestelijk leven. Zoals een moeder wil, dat het kind de melodie van de liedjes heel gemakkelijk kan nazingen, zo zorgt Cloeck ervoor, dat dit met de meeste van zijn liederen ook het geval is. Bij zijn kerstlied

Wilt in dese tijden

Van Herten zijn verheugt!

En U in God verblijden

Vervuld met Hemel-vreugt

geeft hij aan, dat het lied behalve op de melodie van psalm 130 en 128 ook te zingen is op melodieën als 'In 't zoetste van de Mey' of 'Het viel eens Hemels dauwe voor mijn liefs vensterkijn' of 'Wilhelmus van Nassouwen'.

Cloecks bundel *Edesche Verlostingen, Of Geestelijcke Gezangen en Lof-zangen, Op Verscheyden Voorvallen en Gelegheden t' zaamen gesteldt, en ten dienst der Zang-lievende in 't licht gebracht* wordt in 1677 uitgegeven door de Utrechtse drukker Willem Clerck, die het jaar daarvoor al de verwante liedbundel *Uytspanningen* van ds. Jodocus van Lodensteyn heeft uitgegeven.

Het liedboek wordt een succes: het wordt ook door de met Clerck bevriende Amsterdamse uitgever Johannes Boekholt verkocht en vanaf de 3e druk in 1694 wordt het uitgebreid met een uitvoerig aanhangsel met liederen van anderen. In totaal beleeft de bundel acht drukken, de laatste vier na Cloecks dood¹. Nog steeds worden er liederen van Cloeck gezongen².

Opdracht aan een Edese weldoenster?

Dominee Cloeck draagt in 1677 zijn Edese zangbundel op aan 'die Hoogedelgeborene en Godvruchtige Vrouwe, Vrouw Johanna Margareta van Arnhem, Geboren van Arnhem, Vrouwe tot den Roosendaal en Harseseloo'.

En nu volgt mijn bijdrage tot de Edese geschiedenis, een corrigerende bijdrage. Van Bruggen heeft haar namelijk in 2001 ten onrechte vereenzelvigd met Margaretha van Arnhem³. Die werd geboren in 1623 en erfde van haar vader Zeger bij diens dood in 1632 als negenjarig meisje het landgoed Kernhem. In 1644 trouwde

ze met Zeger van Hekeren tot Rechteren, heer van Almelo. In 1651 stierf ze, nog maar 28 jaar oud; het huwelijk was kinderloos gebleven. Zij heeft veel voor de kerk van Ede gedaan en was een weldoenster voor de armen⁴. Dat ze indruk heeft gemaakt, blijkt volgens Van Bruggen wel uit het feit, dat na haar dood twee dichtbundels aan haar zijn opgedragen: in 1669 nog een bundel van dominee Willem Sluiter en in 1677 de bundel van de Edese dominee Cloeck. De kerk als zingende moeder.. Als een gemeentelid zich als een moeder over de armen ontfermt, ligt het voor de hand en is het mooi, dat de dominee-dichter van de gemeente haar lof bezingt en meer nog: een zangbundel aan haar opdraagt.

Te mooi om waar te zijn

In dit geval is het echter te mooi om waar te zijn. Corrie Top, die in 2003 als student aan de Utrechtse Universiteit voor het vak Historische Letterkunde een scriptie aan Cloecks bundel heeft gewijd⁵, blijkt voorshands geen moeite met Van Bruggens voorstelling van de gang van zaken gehad te hebben.

Het verschil in naam tussen Johanna Margareta en Margaretha tracht zij op te lossen door te veronderstellen, dat Johanna misschien wel de doopnaam en Margaretha de roepnaam was. In onze tijd is zoiets niet ongebruikelijk, maar het is de vraag of dit ook in de 17e eeuw al zo was.

Corrie vindt het evenmin vreemd, dat Cloeck maaliefst 26 jaar na Margaretha's dood zijn bundel nog aan haar opdraagt: Van Bruggen heeft immers gewezen op de indruk die zij met haar zorg voor de armen gemaakt moet hebben.

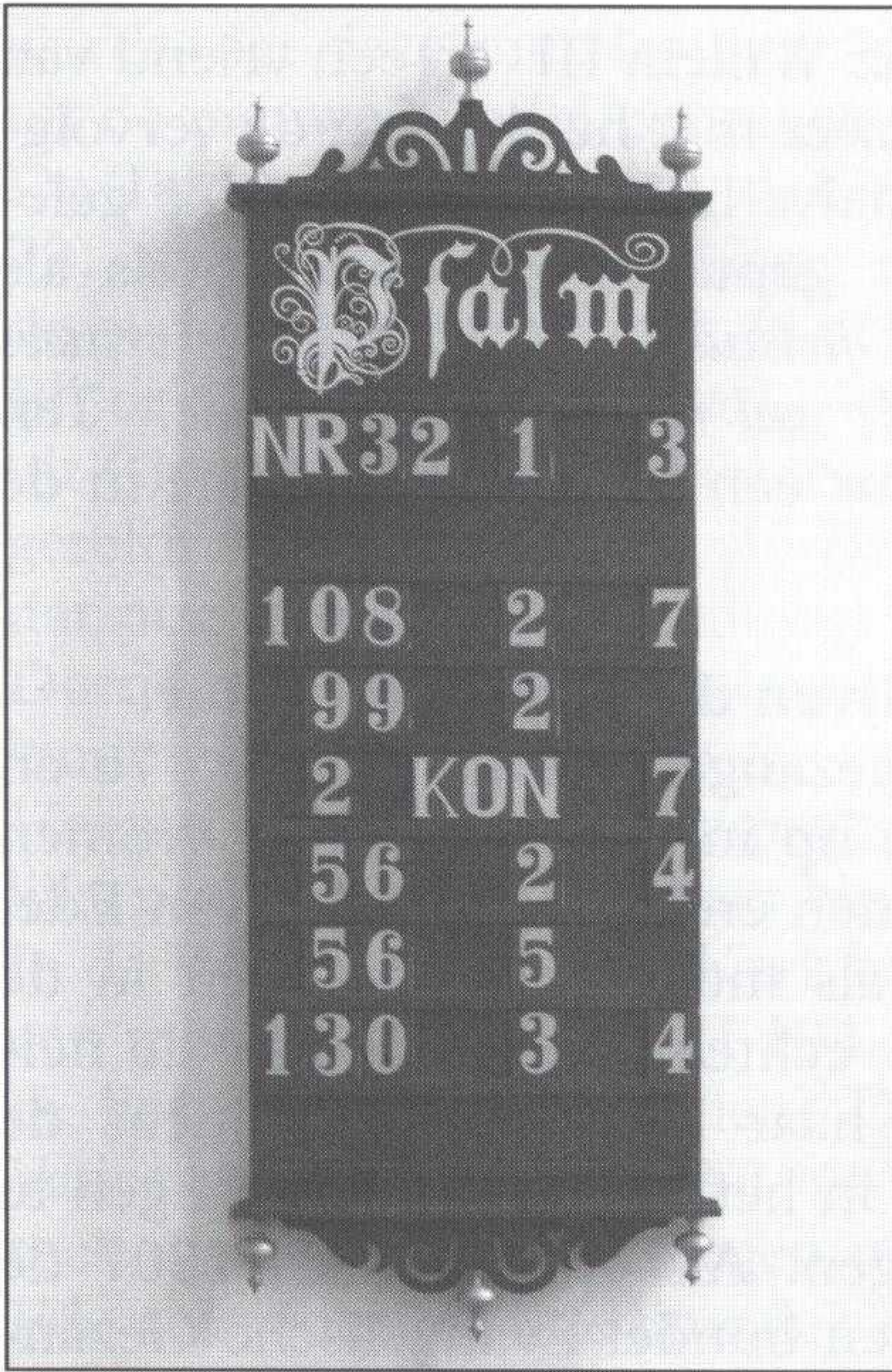
Verder licht zij toe op grond van Kudde in veelvoud van Van de Bank⁶, dat de

door Van Bruggen genoemde dichter Willem Sluiter de Eibergse dominee-dichter Willem Sluiter (1627-1673) is geweest, die in 1669 onder andere aan Vrouwe Joanna Margareta van Arnhem zijn dichtbundel *Lof der Heilige Maagt Maria* heeft opgedragen⁷. Zij stelt echter opnieuw Joanna Margareta gelijk aan Margaretha en redeneert kennelijk: als Sluiter dit achttien jaar na haar dood nog doet, dan valt de opdracht van Cloeck negen jaar later ook niet uit de toon.

Er gaat echter wel een lampje bij haar branden, als ze leest, hoe Cloeck in zijn opdracht niet over het verleden, maar over de toekomst spreekt. Hij zegt er niet aan te twifelen, dat de hoge Vrouwe zijn boekje gunstig zal aannemen. Verder wenst hij dat God het werk der genade in haar zal vermeederen en haar ook met tijdelijke zegeningen zal zegenen. Als voorbeeld daarvan noemt hij een vruchtbare baarmoeder... Corrie noemt het toewensen van de kinderzegen 'heel apart' en geeft

*Het orgel is niet weg te denken in de kerken.
Dit is het orgel van de Oude Kerk te Ede*

Psalmbord Oude Kerk Ede

toe dat de meeste andere zegenwensen voor Margaretha ook overbodig zijn geworden. Maar in een voetnoot vermeldt ze, dat ze volgens Van Bruggen en Van de Bank, die ze beiden kennelijk nog eens heeft aangesproken, toch de juiste vrouwe Margaretha voor ogen heeft!

We hebben onze ogen uitgewreven: een kerk betoont zich allerminst een 'moeder' als een plaatselijk predikant een prominente vrouw in de gemeente, die al 26 jaar geleden kinderloos is gestorven, nog vele kinderen toewenst. De vraag die ik in deze lezing dan ook stel, luidt: Wil de echte Joanna Margareta van Arnhem alstublieft opstaan?

Een zeker vader had twee zonen

Johan van Arnhem (1459-1531), die door zijn huwelijk Heer van Kernhem werd, was de vader van Zeger van Arnhem (1502-1557) en van Joseph van Arnhem (1509-1586).

Een kleinzoon van zoon Zeger was Zeger van Arnhem, de vader van de bewuste Margaretha.

Een kleinzoon van zoon Joseph was Robert van Arnhem, landdrost van de Veluwe, wiens vrouw Ermgard van Dorth in 1628 het kasteel Rosendaal had geërfd. Hun dochter is de bewuste Johanna Margareta van Arnhem, die leeft van 1636-1721, het jaar waarin ze kinderloos sterft. Een andere kleinzoon van genoemde Joseph was Gerrit van Arnhem, eigenaar van het huis Harsselo bij Bennekom en getrouwd met Theodore van Wassenaar⁸. Hun zoon is de eveneens in 1636 geboren gelovige, geleerde en kunstminnende Johan van Arnhem, ambtsjonker van Rheden.

En zie, wat gebeurt er: neef Johan van Arnhem en nicht Johanna Margaretha van Arnhem trouwen in 1667. Zij zorgen ervoor, dat Rosendaal, dat in 1659 door Johanna Margaretha is geërfd, een bloeitijd tegemoet gaat. Onder Ede bezitten zij Nieuw Reemst en sedert 1686 de helft van het goed Mossel; onder Bennekom niet alleen Harsselo, maar ook de goederen Dickenest en de Craets⁹.

Is ds. Sluiter in 1669 zijn dichtbundel onder andere opdraagt aan 'Vrouw Joanna Margareta van Arnhem, geboren van Arnhem, Vrouwe tot den Roosendaal en Harsseloo' is het niet aan de reeds lang gestorvene Margaretha, maar aan de pasgetrouwde Johanna Margaretha. Als ds. Cloeck in 1677 aan dezelfde Johanna Margaretha zijn Edesche Verlostiging opdraagt, zal ze nog 34 jaar leven. Wel is het huwelijk al tien jaar kinderloos en is zij al 41; de wens van een 'vruchtbare baarmoeder' is dus allerminst overbodig. Ds. Cloeck, de vertegenwoordiger van de kerk als moeder, wenst haar de moederzegen toe.

Er kunnen verschillende redenen zijn geweest, dat Cloeck zijn zangbundel opdraagt aan Johanna Margaretha. In de eerste plaats zijn ze in Ede geen onbekenden, daar ze in de omgeving, zoals we zagen, bezittingen hebben. Ten tweede is Johanna's huis volgens Cloeck 'een Hof van Wijsheid, en een Kerk van Godsdienstige oefeningen'. Die aanduiding kan verband houden met het feit, dat haar echt-

genoot Johan een vertrouwensman is van stadhouder Willem III en een vriend van de Arnhemse predikant Johannes d'Outrein. Hij is zeer met het lot van de vervolgte protestanten in Frankrijk begaan en schrijft behalve hartelijke en vrolijke gelegenhedenverzen ook godsdienstige gedichten, later gepubliceerd onder titels als *Jesus Christus in het lighaam sijnes vleeschs en Jesus Christus in het bloed sijnes cruices en 's Menschen leven, afgebeeld door een schip, aan de wal reijsvaardig liggende*. Ten derde is het mogelijk, dat zij net als haar man, soms een financiële bijdrage in de drukkosten van bepaalde boeken verleent.

Anna Maria Moens

en dit lied wordt opgegeven, b.v. het vierde vers:

*Vorm tot uw dienst ons hart, o heilig' God
Dan zal in ons een vuur van ijver branden¹¹*

Zeven moeders zingen niet hetzelfde

Hoe is het met de kerk als zingende moeder gesteld in de 20e eeuw? Wat heeft - in een variant op de centrale vraagstelling in de beide delen van *De kerk als moeder* - de gewone man of vrouw, in 't bijzonder bij het zingen van psalmen en liederen, aan steun ervaren of niet ervaren van zijn of haar kerk of geloofsgemeenschap in Ede?

Slechts terloops komt dit ten aanzien van de zeven moeders, de oudste drie en de vier jongere zusters, aan de orde. Wanneer als een van de zeven aspecten van het kerkelijk leven de kerkdienst wordt behandeld, worden wel enkele regels aan de liturgie gewijd, maar nemen de zitplaatsen meer ruimte in. Tussen de diverse moeders blijken er grote verschillen te zijn.

De Hervormde Gemeente kent sinds 1969 in de diverse wijken een verscheidenheid: oude psalmen, nieuwe psalmen, andere liederen. (I, 40, 41). Niet vermeld

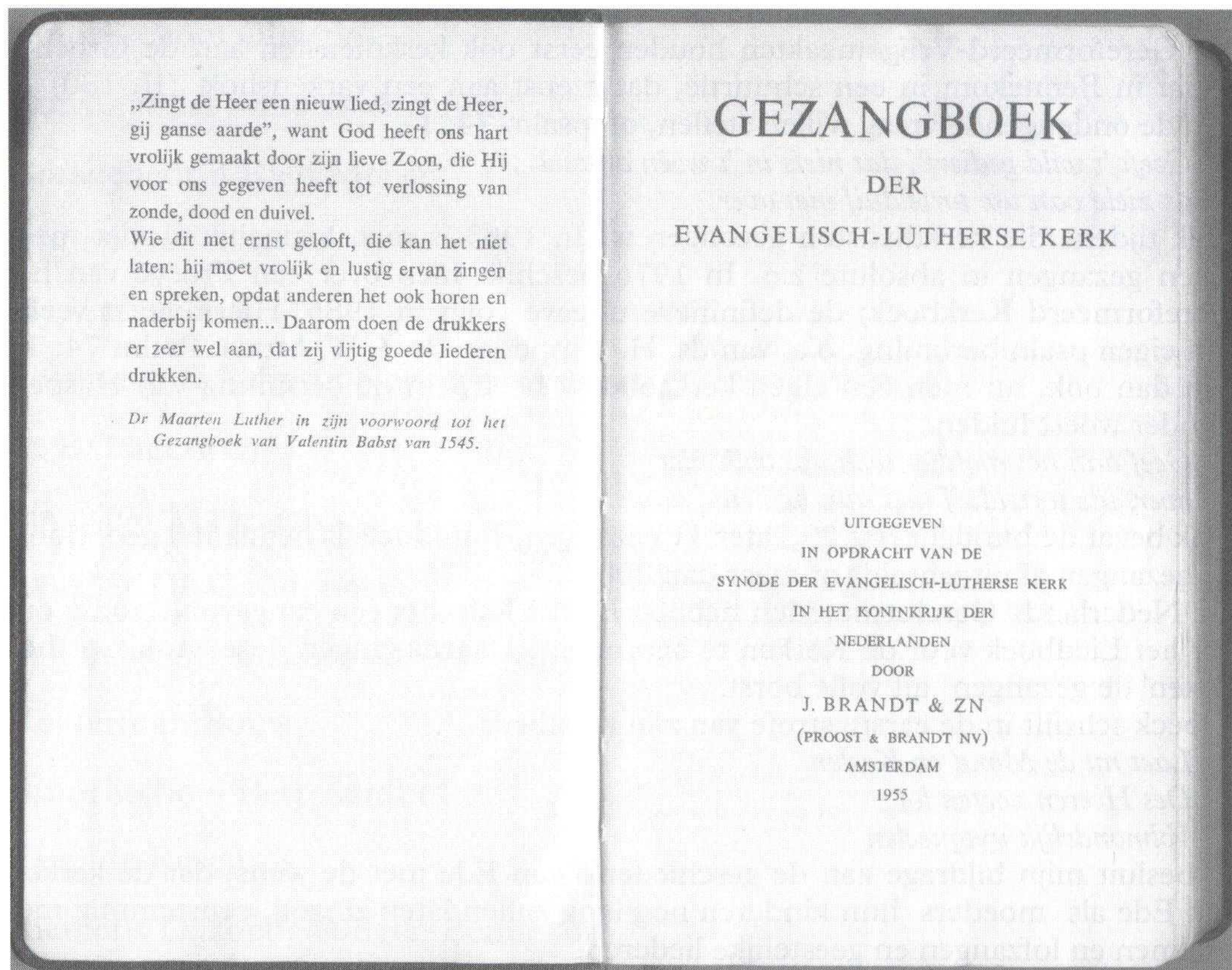
Soms blijven de kaken op elkaar.

Cloecks gezangen klinken in de 17e en 18e eeuw op in de huizen waar vromen bijeenkomen en over de velden van Ede. De kerk als moeder te Ede heeft in de 19e eeuw echter nog steeds niet de neiging om haar kinderen ook tijdens de eredienst in het kerkgebouw gezangen te laten zingen. Als op 1 januari 1807 de Synode een bundel Evangelische Gezangen invoert, met later de verplichting dat in elke kerkdienst tenminste één gezang moet worden gezongen, is het verzet groot en houden ook in Ede de kerkenraad en vele gemeenteleden de kaken stijf op elkaar¹⁰. Dit is pijnlijk voor de dichteres van gezang 183, Anna Maria Moens, die vanaf 1818 tot haar dood in 1832 directrice is van een Instituut voor jonge Dames in Huize Kernhem, wanneer zij met haar leerlingen in de kerk is

wordt, dat deze moeder haar kinderen voordien kennelijk nooit heeft leren zingen uit de nieuwe bundel gezangen uit 1938.

De Taborgemeente voert in 1969 de nieuwe psalmberijming zonder discussie in (I, 79), maar de Christelijk Gereformeerden zingen aan het eind van deel II nog alleen de oude psalmen, al heeft de synode het gebruik van de nieuwe toegestaan (II, 122). Bij de Gereformeerde Kerk, ontstaan uit twee conventikels, verre nazaten van die uit Cloecks tijd, doet moeder eerst kleine, later grote sprongen. Tot 1941 zingen de gereformeerden, evenals de meeste hervormden en de christelijk gereformeerden dat nog doen, in de kerkdienst alleen de al eeuwenoude twaalf gezangen. Zo wilde Dordt het, zo wilde Abraham Kuiper het. Maar in 1956 leert deze moeder haar kinderen 30 gezangen en dat worden er 119 in 1964 en maar liefst 491 in 1973. Hoewel ook zij de nieuwe psalmberijming in 1969 heeft ingevoerd, zingt zij nauwelijks psalmen meer met haar kinderen (I, 129).

In de Rooms-Katholieke Kerk heeft het kerkkoor een belangrijke functie bij de gezongen missen, zo lezen we (I 194, 195). Maar moeten de andere kinderen van moeder de lippen op elkaar houden? De rooms-katholieken hebben, nadat op het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) toegestaan wordt de liturgie in de landstaal te vieren toch de beschikking gekregen over vele liedboeken? Nemen hun kerkgangers ook in Ede actief deel aan de liturgie? Zo ja, waaruit zingen zij: de Randstadbundel (1970), Gezangen voor Liturgie (1984)? Hoe is de receptie van deze bundels geweest?¹²

De Evangelisch-Lutherse moeder, die geleerd heeft naar het orgel te luisteren en bij wie ook hervormde kinderen komen zingen, krijgt in 1955 in plaats van de orthodoxe Genootschapsbundel het Gezangboek der Evangelisch-Lutherse Kerk, dat een uitgewerkte liturgie voor de kerkdiensten bevat, met als driedeling: voorbereiding, woorddienst, sacramentsdienst. Bezwaren van kosten, verwarring en roomse neigingen worden overwonnen (II, 57). Er staan nog maar 30 psalmen in; wel bevat het veel liederen van Luther. In 1973 wordt het officieel vervangen door het Liedboek voor de Kerken, het geen door gemeenteleden in het land aanvankelijk wordt betreurd. Moeder heeft hen immers nog maar 18 jaar geleden uit de eigen bundel leren zingen¹³. Graag had ik in deel II vernomen, hoe de kinderen in Ede hebben gereageerd. Ook ben ik benieuwd of het lied van de lutherse predikant ds. Hans Mudde uit de bundel *Zingend geloven* uit 1991, *Zij is mij lief, de ware kerk*, met daarin de regels:

*Dan staat zij mij met raad terzij
en metterdaad een moeder
spreekt zij van vrees mij vrij.*

ook door de lutheranen in Ede gezongen wordt.

In de Christelijk Gereformeerde Kerk heeft het veel voeten in de aarde gehad eer men in 1973 alle psalmen ritmisch is gaan zingen. Daar tot 1994 de 'Edesche Verlustingen'- om in termen van Ds. Cloeck te spreken - uit druk gebabbel bestonden, wordt na een proeftijd van meer dan een jaar hieraan een einde gemaakt door het zingen van een psalm vóór de aanvang van de dienst (II. 128, 129). (Is dat nog steeds nodig, nog steeds gewoonte?)

De Gereformeerd-Vrijgemaakten houden eerst ook kerkdiensten aan de Groenestraat in Bennekom in een schuurtje, dat grenst aan een varkenshok. (II, 180) Ik zou de ondeugende vraag willen stellen, of psalm 74: 1

*Geeft 't wild gediert', dat niets in 't woên ontziet
de ziele van uw tortelduif niet over*

vaak tijdens die kerkdiensten gezongen is? In 1963 is men kennelijk al niet meer tegen gezongen in absolute zin. In 1976 beschikt men over een Proeve van het Gereformeerd Kerkboek; de definitieve uitgave volgt in 1986. Hierin staat veelal een eigen psalmberijming, o.a. van ds. H. Hasper en ds. L.W. Muns. Psalm 74: 12 kan dan ook, nu men een eigen kerkgebouw heeft, in de berijming van Hasper, minder woest luiden:

*Geef aan het roofdier toch uw volk niet
over, uw tortelduif niet aan de brute rover*

Ook bevat de bundel eerst 29, later 41 gezangen. Inmiddels is het aantal geoorloofde gezangen al uitgebreid tot meer dan 200.

De Nederlands Gereformeerden hebben in 1973 slechts één zangavond nodig om het het Liedboek voor de Kerken te beproeven. Daarna zingen deze 'vrolijk orthodoxen' de gezangen uit volle borst.

Cloeck schrijft in de eerste strofe van zijn kerstlied:

*Laet nu de Mond en Keelen
Des Heeren zoeten lof
Volmondelijk uytqueelen*

Ik besluit mijn bijdrage aan de geschiedenis van Ede met de wens, dat de kerken van Ede als moeders hun kinderen nog lang zullen laten zingen, eenstemmig met psalmen en lofzangen en geestelijke liederen.

Bronnen:

- 1: Zie over Clerck, J.B.H. Alblas, *Johannes Boekholt (1956-1693). The First Dutch Publisher of John Bunyan and other English authors*, Nieuwkoop 1987, passim
- 2: In de 1991 verschenen bundel geestelijke liederen *Uit Sions zalen* zijn drie liederen van hem opgenomen.
- 3: A.G. van Bruggen, *Hier rust ... niemand. Onderzoek naar de grafzerken in de Oude Kerk te Ede*, Ede, 2001, 16
- 4: Zie hiervoor *Geschiedenis van Ede*, uitgegeven door de Vereniging 'Oud Ede', Arnhem 1980, deel 1, 49
- 5: 'Ey maackt my van u leven een copy'. De inhoud en functie van de zeventiende-eeuwse liedbundel EDESE VERLUSTINGEN van Johannes Cloeck.
- 6: J.H. van de Bank, *Kudde in veelvoud. Kleinere kerkgeschiedenis van Ede*, Ede 1986, 46,47
- 7: De Bundel is opgedragen aan Vrouw Maria van Hekeren, geboren Torck ... en haar ... geliefde nichten Vrouw Joanna Margareta van Arnhem, geboren an Arnhem ..., Juffer Odilia van Arnhem ... , Juffer Elisabeth van Arnhem (Odilia en Elisabeth waren zussen van Johanna Margareta). Zie over hen C. Blokland, *Willem Sluiter 1627-1673*, Assen 1965, 214,215
- 8 Zie voor de geschiedenis van Rosendael: J.C. Bierens de Haan, *Rosendael. Groen Hemeljen op Aerd*, Zutphen 1994.
- 9 Bierens de Haan, *Rosendael* 28
- 10 Van de Bank, *Kudde in veelvoud*, 82,8
- 11 zie R. Bennink Janssonius, *Geschiedenis van het Kerkgezag bij de Hervormden in Nederland*, 2e druk, Amsterdam 1863, 280, 281; A.W. Bronsveld, *De Evangelische Gezangen, verzameld in de jaren 1803-1805, en in gebruik bij de Nederlandsche Hervormde Kerk*, Utrecht 1917,456,457; Van de Bank, a.w., 94,95
- 12 Zie *Het Kerklied. Een geschiedenis*. Onder redactie van Jan Luthm Jan Pasveer en Jan Smelik, Zoetermeer 2001,83-94
- 13 *Het Kerklied*, 213,214. Foto's: Herman van Scherrenburg/hist.museum Ede

---

Het Historisch Museum Ede bedankt haar sponsors

Tapascafe & restaurant & vergaderaccomodatie Het Oude Politiebureau

AAA administratiekantoor

Autorijschool Ouwgie

Kunsthandel Simonis & Buunk

Garagebedrijf Rien Meijer

Optiek De Heus

Hypotheekvisie

Posthuma & Schutte Netwerknotarissen

Ir. E. Lagerweij

Siereveld Makelaardij

Juwelier De Goudpoort

Van der Geer Slagerij en Catering

Kelderman Bouw

Autorijschool Bert Zuidhof

Visgilde Rijsemus

Riemens Dakbedekkingen Bennekom

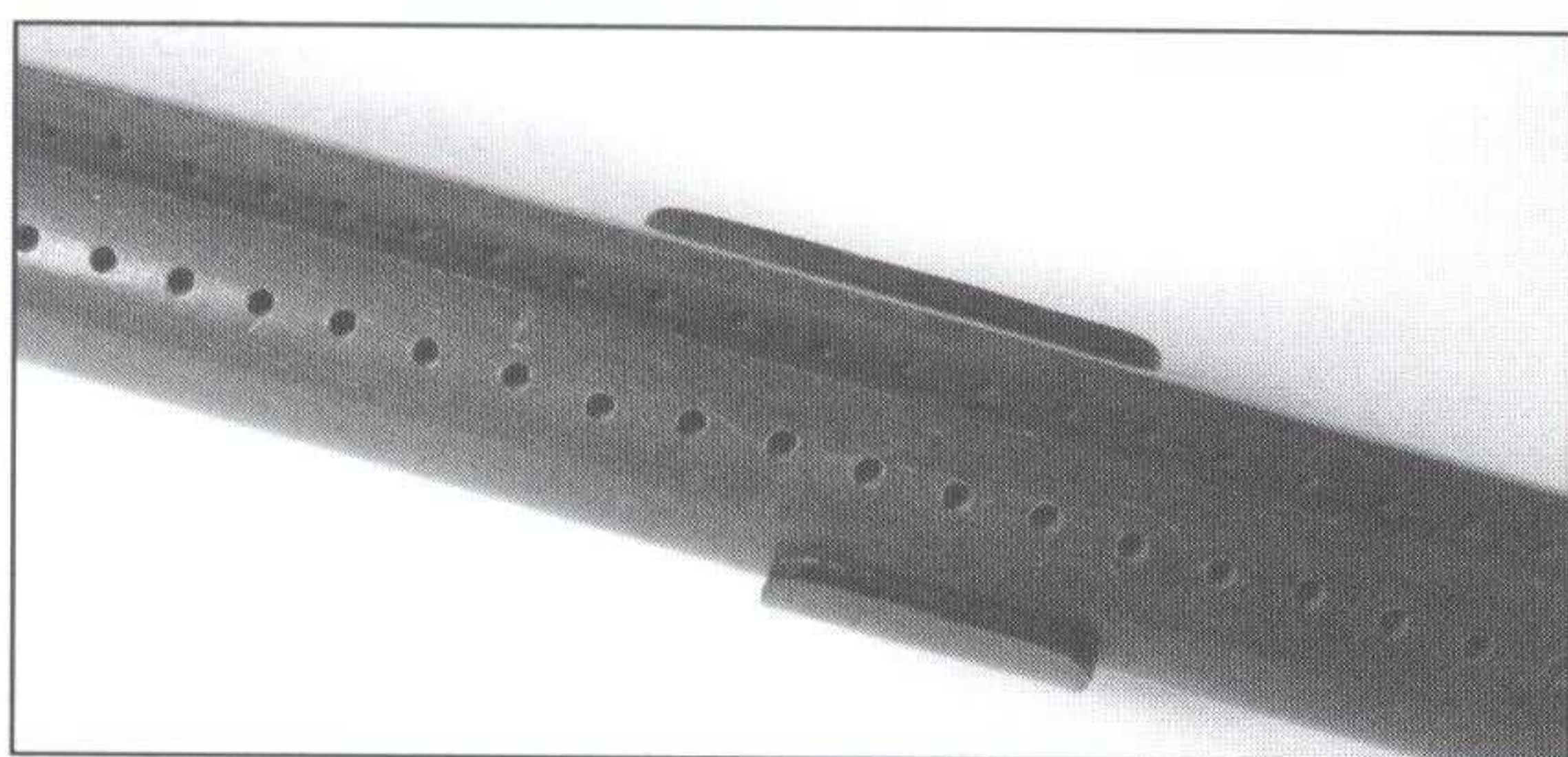
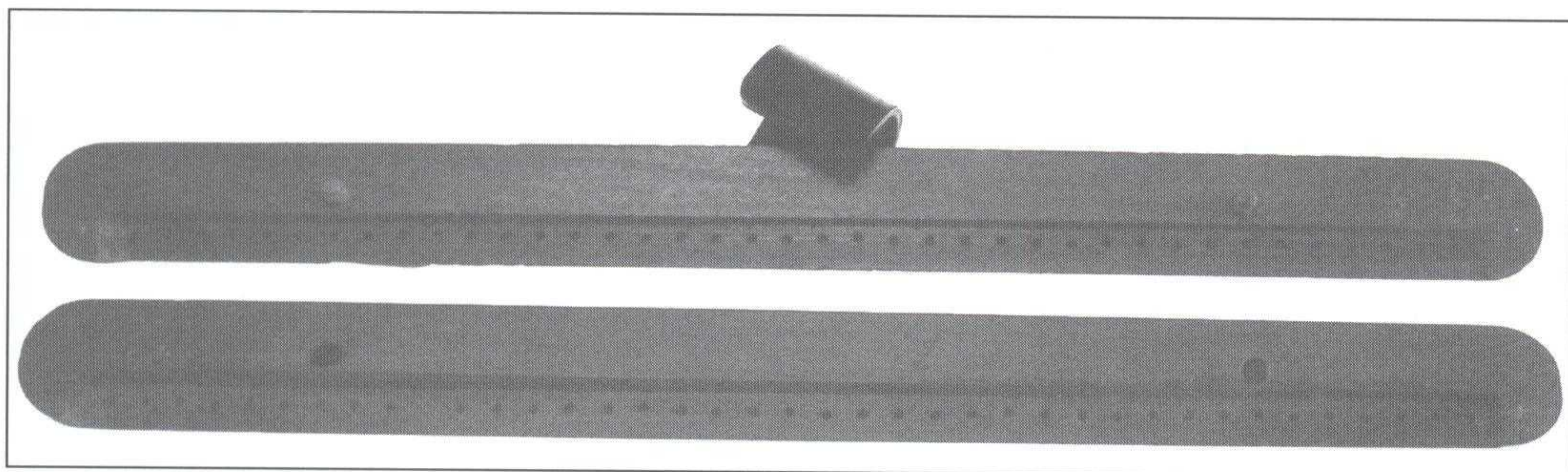
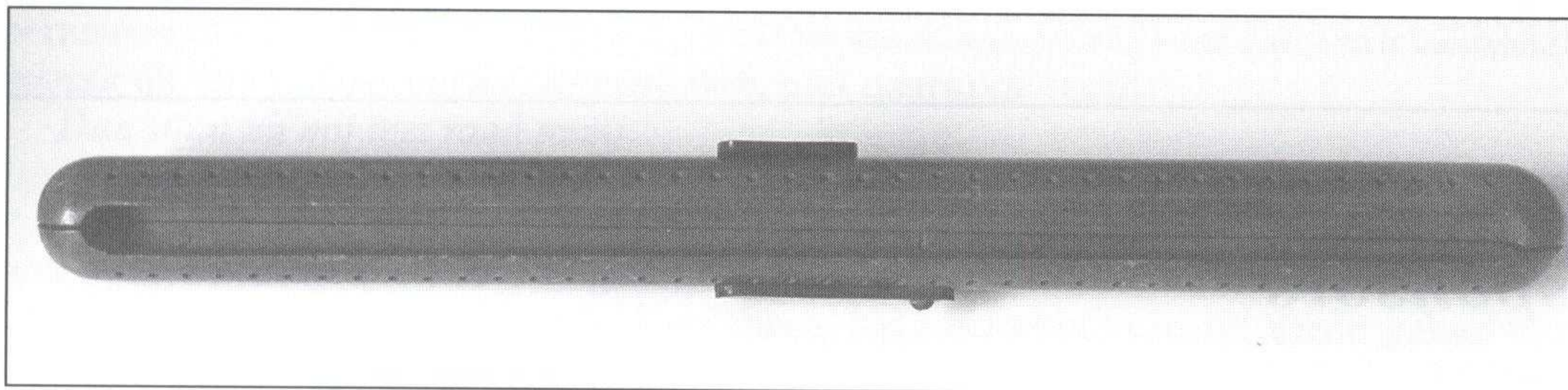

Wie weet het?

Het komt regelmatig voor dat er in het museum een voorwerp terecht komt, waarvan men niet weet wat het is. Zo ook dit houten voorwerp, bestaande uit twee gelijke delen.

Een kunststofbeugel houdt beide delen bijeen. Aan de gaatjes die over lengte zijn aangebracht zou men denken aan een onderdeel van b.v. een weefmachine.

Wij hopen dat er onder de lezers iemand is die dit voorwerp herkent.

*Foto's: Herman van Scherrenburg/
Historisch Museum Ede*

---

een winkel
vol (cadeau-)
ideeën voor
binnen en
buiten

Geels

E D E

Grotestraat 111, Ede Tel.:0318 61 92 92
geels@geelsede.nl www.geels-edede.nl

voor een
volledige
impressie
bezoek
onze
internet
site

Fahrenheitstraat 24
Postbus 262
6710 BG Ede
Tel. : (0318) 624 523
Fax: (0318) 625 161

- 24 uurs glasservice
- Onderhoudsschilderwerk
- Nieuwbouw
- Utiliteitsbouw
- Isolatieglas
- Voorzetramen
- Rolluiken
- Zonweringen enz.

Arnhem, Barneveld, Ede, Renkum

Wessels

Modestoffen

wessels modestoffen Boogstraat 4-8, Ede
0318-617215

Op het gebied van internationale modestoffen is
Wessels een begrip in de regio's Arnhem, Barneveld,
Ede, Renkum en omgeving.

- modestoffen gevarieerd van:
- trendy tot klassiek
  - lycra tot bruidsstoffen
  - ieder seizoen aanbiedingen
  - deskundig advies.

Kortom een veelzijdig assortiment

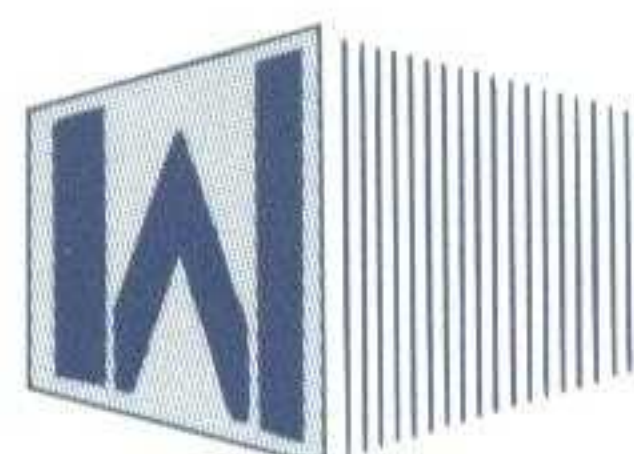
Periodieken, handelsdrukwerk,
brochures en folders
met vakmanschap vervaardigd bij:

Fahrenheitstraat 26, 6716 BR Ede, tel. (0318) 642 111, fax 642 757

AANNEMERSBEDRIJF

WILLEMSSEN & ELBERTSEN EDE

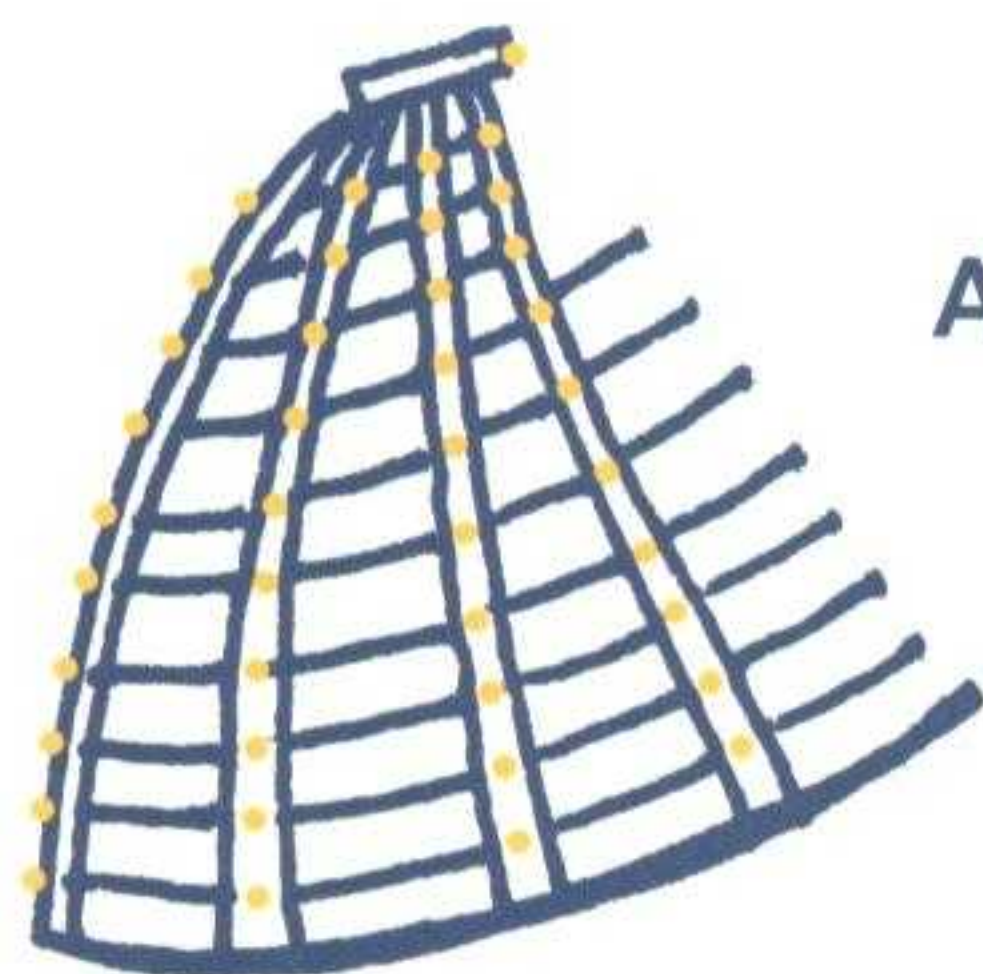

**NIEUWBOUW
VERBOUW EN ONDERHOUD**

Dwarsweg 10 - 6716 BJ Ede - Tel. (0318) 63 72 50 - Fax (0318) 63 97 62

HISTORISCHE LINGERIE COLLECTIE

zoekt

ANTIEKE VORMGEVENDE ONDERKLEDING

korsetten, crinolines, tournures,
valse boezems, stijve onderrokken e.d.

organiseert

LEZINGEN, WORKSHOPS e.d.

0318-655019 (buiten kantooruren)